

overheidssteun te krijgen mislukten. Desalniettemin meende de Nederlandse regering dat het bedrijf van nationaal belang was en plaatste daarom een order voor twaalf gevechtsvliegtuigen. De in 1937 tot naamloze vennootschap omgevormde onderneming wist te overleven, mede door het Europese bewapeningsprogramma aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Fokker zelf overleed op 23 december 1939 in een Amerikaans ziekenhuis aan de complicaties van een neusoperatie.

Dwarswind is een geslaagde poging om de verschillende facetten van Fokker, de persoon, de vliegtuigbouwer en de ondernemer, te combineren. Dierikx schildert een weloverwogen beeld van een bevlogen en vooral eigengereide man, die van jongs af aan eigenlijk maar voor één ding leefde, namelijk vliegtuigen. Fokkers schijnbaar onvermoeibare dadendrang zorgde ervoor dat hij achtereenvolgens in Duitsland, Nederland en de VS binnen korte tijd de reputatie verwierf van een vooraanstaand vliegtuigbouwer. Toch heeft deze gecompliceerde integratiepoging ook haar zwakke kanten. Een daarvan is de afstandelijke, ietwat te zakelijke beschrijving, die er overigens wel voor gezorgd heeft dat alle facetten van Fokker in dezelfde mate worden behandeld. Ongetwijfeld zal deze benadering mede zijn ingegeven door het beschikbare bronnenmateriaal. Het feit dat er nauwelijks persoonlijke correspondentie beschikbaar is, heeft ertoe geleid dat de auteur — zoals hijzelf ook aangeeft — noodgedwongen heeft moeten leunen op oudere publicaties over 'de legendarische' Anthony Fokker. Dat heeft er vermoedelijk eveneens toe bijgedragen dat met name de vrouwen in Fokkers leven in deze studie nauwelijks tot leven komen. Datzelfde geldt voor de ouders. Hoewel zijn vader in financieel opzicht een cruciale rol heeft gespeeld in de realisering van Fokkers dromen, blijft hij een wat wazige figuur. Zoals gezegd besteedt het boek tevens aandacht aan de ondernemer Fokker. Ook hier moet de lezer op cruciale momenten een beschrijving van gevoelens, gedachten en overwegingen die aan bepaalde beslissingen zijn voorafgegaan ontberen. Toch heeft de auteur in dit werk op boeiende wijze de levenswandel gereconstrueerd van deze bekende en ondernemende vliegtuigbouwer. Samenvattend: *Dwarswind* is een interessante en onderhoudende biografie, geschreven door een toegewijde auteur, maar zeker geen hagiografie.

J. Mooij

J. Withuis, *De jurk van de kosmonaute. Over politiek, cultuur en psyche* (Amsterdam, Meppel: Boom, 1995, 260 blz., f38,50, ISBN 90 5352 227 1).

Enige jaren na haar proefschrift over een communistische vrouwenorganisatie in het naoorlogse Nederland bundelde Jolande Withuis enkele van haar artikelen. Zowel in de bestreken periode — waarin het accent op oorlog, wederopbouw en Koude Oorlog ligt — als in de thematiek en materiaalkeuze sluiten de artikelen overwegend bij haar eerdere werk aan. Toch is de ruime ondertitel van de bundel gerechtvaardigd, al is het merkwaardig dat daarin het woord sekse ontbreekt. Uitgaande van het haar vertrouwde gebied trekt zij soms cirkels die veel wijder zijn, door de tijdsspanne te vergroten maar ook door haar materiaal te gebruiken om principiële vragen aan de orde te stellen. Zij laat telkens zien hoe de geschiedenis van vrouwen in de grote verhalen van (communistische of andere) ideologie en oorlogsgeschiedenis systematisch onderbelicht is; zo is bijvoorbeeld misbruik van vrouwen in oorlog en bevrijding lange tijd onbesproken en onbespreekbaar gebleven. Ze kiest daarbij echter niet het perspectief van 'onderdrukking' maar van genderen de beleving en praktijk van vrouwelijkheid. Een terugkerend thema is geestelijk en sociaal moederschap als verbindend element in de vrouwenbeweging vanaf de eerste feministische golf. Dit maatschappelijk moederschap wordt in

verschillende periodes anders geïnterpreteerd, maar verdwijnt pas in de tweede feministische golf, samen met de verzuiling. De moederschapsgedachte kan ook in sommige opzichten beschouwd worden als de feministische parallel van de verzuilde ideologieën. Het feminisme van de tweede golfen daarna ontwikkelde zich — na een aanvankelijke verbinding met socialisme — tot tegenstander van ideologieën. Zeker Withuis' opvatting van het gender-perspectief waarin het vooral gaat om de ervaring, maakt dit tot een goed uitgangspunt voor de studie van werking van ideologie in de levenspraktijk. Ook voor de negatieve gevolgen daarvan: de verwaarlozing van individuele slachtoffers en de mogelijke beperkende, paranoïde en neurotische effecten. Als feminisme dan dus tegenover ideologieën staat, kan het er niet zelf een zijn. Die conclusie trekt Withuis dan ook. Een thema blijft de 'nog steeds niet verwerkelykde gelijkheid', maar het einde van feminisme als een 'collectieve definitie van vrouwelijkheid' is volgens haar in zicht.

Waarschijnlijk zou de auteur deze interpretatie van haar betoog meteen gaan bestrijden. Want voor ieder argument is er een tegenargument. Telkens als Withuis een bepaald patroon heeft ontdekt in de voormalige beschouwing over vrouwelijkheid en de lezers zouden kunnen gaan denken dat dit patroon simpel en onderdrukkend was, toont zij er de dubbelzinnigheden van en demonstreert zij dat veel vrouwen zelf kozen voor een denk- en levenswijze die op het eerste gezicht niet aantrekkelijk was. Withuis is niet voor één gat te vangen. Dat is ze ook niet in haar auteursidentiteit. Ze begint haar boek vastberaden door het 'historische sociologie van sekse' te noemen en gebruikt Elias-jargon als 'sociaal arrangement' en 'configuratie'. Naarmate het boek vordert verdwijnt dit echter — ze spreekt op zeker moment ook over een 'historisch-antropologisch perspectief' — en is ze toch vooral eclecticisch essayist. Die indruk wordt versterkt doordat hier stukken bijeengebracht zijn met een nogal uiteenlopende achtergrond. Om te voorkomen dat een gender-benadering tot steriel constructivisme leidt, besteedt ze aandacht aan de levenservaring en -praktijk van vrouwen die ze met hulp van psychologische theorie interpreteert, maar ook dit wordt niet tot keurslijf. De auteur laat zich dus minder gemakkelijk indelen dan aanvankelijk lijkt. Af en toe kan zelfs juist de tegenovergestelde indruk ontstaan van vrijblijvendheid, ook al omdat de meeste stukken een niet al te zware empirische basis hebben en soms nog leunen op Withuis' proefschrift. Deze indruk kan ook ontstaan door haar ietwat nomadische auteursbestaan: ze heeft aan verschillende universiteiten gewerkt maar laat in haar woord vooraf blijken dat ze zich eigenlijk bij *NRC-Handelsblad* minstens zozeer op haar gemak voelt. Toch is deze bundel geen vrijblijvende collectie. In terloopse opmerkingen maakt ze duidelijk dat haar onderwerpen met haar biografie verbonden zijn en uit alles spreekt haar betrokkenheid. Ze zoekt echter haar kracht niet in vanzelfsprekend engagement maar in kritische nuancerings.

Henk te Velde

J. Korsten, *Standhouden door veranderingen. De Limburgse land- en tuinbouwbond als behartiger van agrarische belangen 1896-1996* (Dissertatie Nijmegen 1996, KDC bronnen en studies XXXII; Nijmegen: Valkhof pers, 1996, 275 blz., f69,-, ISBN 90 5625 009 4).

De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende en twintigste eeuw wordt steeds beter in kaart gebracht. Aangaande deze ontwikkeling kunnen we wel spreken van een succesverhaal. Vooral de boeren op het zand (onder meer Brabant, Limburg) hebben het goed gedaan. De landbouw in Nederland heeft zich uitstekend aangepast aan de veranderende internationale economische omstandigheden en de sector is, hoewel slechts een